

А. С. Дзядкова

ТЫПЫ МЕТАФАРЫЧНАГА МАДЭЛЯВАННЯ Ў ПАЭЗІІ НІЛА ГІЛЕВІЧА

У артыкуле на матэрыяле сатырычных і гумарыстычных вершаў Ніла Гілевiча аналізуецца метафара як адзiн з важнейшых лексіка-семантычных сродкаў выяўленчай выразнасці, заснаваных на полісеміі намінатыўных адзінак. З дапамогай метафары аўтар адлюстроўвае аб'ектыўную рэчаіснасць ва ўсіх яе праяўленнях. Актыўнае ўжыванне метафарычных сродкаў спрыяе дасягненню эстэтычнай і слоўна-вобразнай дасканаласці паэтычнага маўлення і ўзмацненню мастацкай выразнасці твораў Н. Гілевiча.

Метафара займае ў паэтычнай мове Ніла Гілевiча адно з важнейшых месцаў па мастацка-эстэтычным уздзеянні на чытача. З дапамогай метафары аўтар раскрывае і пашырае патэнцыяльныя семантычныя і стылістычныя магчымасці слова, знаходзіць патаемныя глыбіні яго сэнсу. Таксама паэт вельмі ўдала стварае мастацкія вобразы і выражае новыя семантычныя адценні значэння слова пры дапамозе такога трыпа, як метафара.

Метафара (ад грэч. *metaphora* – перанясенне) – ужыванне слова ці выразу ў пераносным значэнні праз супастаўленне пэўнай з'явы ці прадмета з іншай з'явай

ці прадметам на аснове агульных для іх адзнак і ўласцівасцей [1, с. 44–45]. Метафару можна зблытаць з параўнаннем, але ёсць істотнае адрозненне паміж імі: у метафары толькі адзiн член супастаўлення, – тое, з чым супастаўляецца (яно не называецца, а маецца на ўвазе), у той час як у параўнанні два члены супастаўлення. Метафару можна пераўтварыць у параўнанне пры дапамозе слоў як, нібы, быццам і інш. Асноўная сфера ўжывання метафар – творы мастацкай літаратуры або паэтычныя творы (корміце абяцанкамі, свабода дохлая, дымам пойдзе [2, с. 70]), сталыя метафары выкарыстоўваюцца ў размоўным стылі (залатыя рукі, прыйшла восень, камень на сэрцы).

Каб стварыць метафару, неабходна мець новае, нечаканае, іншае бачанне і спазнанне ўсім вядомых з'яў або прадметаў, іх прыкмет, дзеянняў. Метафара дазваляе зусім па-новаму паглядзець на навакольную рэчаіснасць, уносіць элемент арыгінальнасці ў паэтычныя творы. Пры дапамозе метафары пісьменнік стварае новыя вобразы, малюе па-свойму навакольны свет, раскрывае раней незаўважнае, а таксама дае ўласную ацэнку з'явам і прадметам. Слушна ролю метафары ў мастацкім дыскурсе адзначае В. Д. Старычонак: “Метафара абумоўлена пазнавальнай дзейнасцю чалавека і яго вобразным мысленнем. Яна выконвае важную ролю ў пабудове моўнай карціны свету, інтэграцыі вербальна-моўнай і пачуццёва-вобразнай сістэм чалавека, актыўна ўдзельнічае ў фарміраванні асобаснай мадэлі свету” [3, с. 43].

Узнікненне метафары звязана непасрэдна з наяўнасцю кантэксту, у якім парушаюцца ўнармаваныя лексічныя сувязі з іншымі словамі. Без кантэксту зразумець метафару будзе цяжка: “Яшчэ бушавалі віхуры зімы, // Марозы калючыя стукалі ў рамы, // А ўжо ў «Рассвеце» у пунях кармы // Былі на зыходзе – апошнія грамы.” [4, с. 101]. “Бярозы ў яркай стыні. // Мароз і цішыня. // Як гэты с рэбны іней – // Я чую, – д ні звiняць.” [4, с. 99].

У адной метафары можа быць заключана надзвычай ёмістая вобразная думка. Для таго, каб перадаць яе звычайнымі словамі, пісьменніку іх спатрэбілася б вялікая колькасць. Пры гэтым вобразная думка збяднілася б ад страты эстэтычнай інфармацыі. Таму метафара дазваляе перадаць непаўторнасць, індывідуальнасць прадметаў або з’яў, пры гэтым выяўляе глыбіню аўтарскіх думак і характар асацыятыўна-вобразнага мыслення пісьменніка. Метафара – гэта адзін з самых яркіх і моцных сродкаў стварэння выразнасці і вобразнасці тэксту.

Даследчыкі вылучаюць наступныя тыпы метафар: простую і разгорнутую. Простая метафара складаецца з аднаго слова ці выразу: “А што нейкую кабету // Бяда напаткала – Ёсць міліцыя на гэта! // Яму ж – справы мала!” [4, с. 109]. Разгорнутая метафара ахоплівае некалькі слоў ці ўвесь выраз: “Эгаізм – чалавечых душ іржа...” [4, с. 204].

Паводле граматычнай характарыстыкі, у залежнасці ад прыналежнасці да пэўнай часціны мовы, метафары падзяляюцца на прэдыкатыўныя, іменныя (субстантыўныя і ад’ектыўныя), дзеяслоўныя і адвербіяльныя. Ніл Гілевіч у сваіх гумарыстычных і сатырычных вершах ужываў розныя віды метафар.

Прыкладам прэдыкатыўнай метафары служаць радкі з гумарыстычнага верша

“Па плану”: “Каб не было аблуды, // Хаосу і абману – // У нас кругом і ўсюды // Жыццё ішло

па плану” [4, с. 151]. Прэдыкатыўную метафару Ніл Гілевіч выкарыстоўвае і ў замовах. Напрыклад, у “Замове ад раўнадушша і бюракратызму” ёсць радкі: “Малады маладзік, // Ты па небе хадзіў, // А не бачыў ні зорак, // Ні яснага сонца, // А не чуў ні стукату, // Ні грукату” [4, с. 178]. У сатырычнай эпіграме таксама можна знайсці яскравыя прыклады

такага віду метафары: “Хлусня аб праўду спатыкнецца. //

С вет

б удзе знаць, круцель

крывы: // Мацней, чым жабаю з падклецца, // Ён пагарджаў табой жывы” [4, с. 223].

Субстантыўныя і ад’ектыўныя метафары таксама выкарыстоўваюцца ў гумарыстычных і сатырычных творах Ніла Гілевіча. У сатырычнай эпіграме “Крыўда

«заслужанай»” можна знайсці прыклад прыметнікавай метафары: “Бабуля, што ўчора з экрана блакітнага // Ад імені класа кляймола «ўрагоў», // Сягоння ў бальніцы, між людю

паніклага, // І крыўда на Бога – аж прэ з берагоў” [4, с. 230]. У складзе субстантыўных метафар у творах Ніла Гілевіча найбольшай прадуктыўнасцю вызначаюцца назоўнікі з залежным словам у форме роднага склону: “Гэй, досыць у званы трывогі бухаць! // Кажыце тое, што мне міла слухаць” [4, с. 232]. “Цаню твой дар і яшчэ больш цаніў бы, // Калі б цябе так прынцыповасць трэсла // І ў дачыненні тых, што носяць німбы // Не ч араў творчасці, а ч араў крэсла” [4, с. 197].

Вялікім крэатыўным патэнцыялам валодаюць у гумарыстычных і сатырычных вершах Н. Гілевіча дзеяслоўныя метафары, якія часцей маюць негатыўную ацэнку: “А то пачнеш там на «тутэйшай»

ляпаць, // Забыўшы, на які прыехаў сход. // Во будзе рогату! Во, скажуць, лапаць! // І дзе ён браўся, гэтка абармот!" [4, с. 235].

Ужываў у сваіх творах Ніл Гілевіч і адвербіяльныя метафары. Напрыклад, у вершаваным апавяданні "Сон шкілетаў у скуры" ёсць радкі: "Яшчэ бушавалі віхуры зімы, // Марозы к алюча стукалі ў рамы, // А ўжо у «Рассвеце» у пунях кармы // Былі на зыходзе – апошнія грамы" [4, с. 101]. Правільна падабраны пісьменнікам акалічнасны дэтэрмінант надае дадатковую выразнасць паэтычнаму маўленню і павышае ролю ў ім адвербіяльнай метафары, з дапамогай якой паэт больш дакладна характарызуе дзеянне прадмета ці з'явы ў тэксце.

Калі класіфікаваць метафары па ступені складанасці структуры, то можна вылучыць адначленныя і двухчленныя, якія ў сваю чаргу больш пашыраныя ў аўтарскіх тэкстах, чым адначленныя.

Прыклад адначленнай метафары ў Ніла Гілевіча можна адзначыць у гумарыстычным вершы "На маскоўскіх плошчах": "На маскоўскіх плошчах // Барабаняць

каскі, // Барабаняць каскі – // Дашкам аб асфальт" [4, с. 80]. "Калісьці дзесьці д абрата

// Хадзіла ў вобразе ката, // І вось чаго той добры кот // Дабіўся меней чым праз год" [4, с. 27].

Сутнасць двухчленных метафар заключаецца ў тым, што ў словазлучэннях рознай структуры метафарызуецца не толькі галоўнае слова, але і залежнае: "А наогул...А ўвогуле... // Калі нават і мёртвай // Стане мова заечая – // Не вяліка бяда..." [4, с. 89].

У складзе двухчленных метафар у паэзіі Ніла Гілевіча можна вылучыць наступныя тыпы:

дзеяслоў + назоўнік: "У старажытнасці калісь, // Паколькі сорам зналі, // Зрывалі людзі з фігі ліст // І с орам прыкрывалі" [4, с. 34]. "З азартам кожны с лова браў, // Каб не адстаць ад іншых, // Але найболей горла драў // Дзябёлы дзядзька ўвішны" [4, с. 147]; назоўнік + назоўнік: "І я шчаслівы быў пачуць // Так многа іх на свеце. // Што

ў нас бацькі дзяцей завуць // Вяршыняю каханья" [4, с. 24]. "Я заслоніўся даланёю // І адхіснуўся ад папа, // А ўжо не поп перада мною – // Валосся чорнага капа" [4, с. 80];

прыслоўе + дзеяслоў: "На мужа сварылася жонка – // З намёкам на нейкае зло, // Ды так далікатна і тонка, // Што нельга ўшалопіць было" [4, с. 29].

прыметнік + назоўнік: "Гляджу – з папом як нешта стала: // К асматы рот набок

звяло, // Раптоўна ікаўка напала // І вока плюскаць пачало" [4, с. 28]. "У сумленных часта льюцца // Слёзы горкія з вачэй. Страціш сорам – будзеш чуцца // І свабодней і лягчэй" [4, с. 58].

Сустрэкаюцца ў сатырычных і гумарыстычных вершах Ніла Гілевіча і трохчленныя метафары: дзеяслоў + назоўнік + прыслоўе; "Узляцела жаба // в ысока-высока, // Звалілася жаба // Ажно з-пад аблокаў" [4, с. 179]; а таксама чатырохчленныя метафары дзеяслоў + прыметнік + назоўнік + назоўнік: "І б'юць жывое ў тым віры – // Без промаху, без хібы! // І к ружаць, брушкам дагары, // у м ёртвым танцы рыбы" [4, с. 149].

Метафара, у адрозненне ад шматлікіх іншых тропаў, мае свае разнавіднасці. Так, разнавіднасцю метафары з'яўляецца персаніфікацыя, увасабленне, – троп, які заключаецца ў наданні неадушаўлёным прадметам і з'явам дзеянняў і ўласцівасцей чалавека [5, с. 57–58]. Часцей за ўсё пад персаніфікацыю падпадаюць з'явы прыроды,

якія надзяляюцца чалавечымі якасцямі або дзеяннямі. Персаніфікацыя садзейнічае маляўнічаму апісанню вобраза прыроды. У сатырычных і гумарыстычных вершах Ніла Гілевіча персаніфікацыя сустракаецца вельмі рэдка, бо жанр сатыры і гумару не падразумявае выкарыстання такога

метафарычнага тропа, за выключэннем некалькіх выпадкаў. У якасці прыкладу можна прывесці наступныя радкі: “У нядзелю В ерабей, // Ледзь разднела зранку, // Сустракаў, вітаў гасцей, // Стоячы на ганку” [4, с. 166], а таксама прыведзеныя вышэй паэтычныя словы: “Яшчэ бушавалі віхуры зімы, // Марозы калюча стукалі ў рамы, // А ўжо у «Рассвеце» у пунях кармы // Былі на зыходзе – апошнія грамы” [4, с. 101].

Такім чынам, Ніл Гілевіч даволі часта выкарыстоўвае метафару ў сваіх сатырычных і гумарыстычных творах. Прычым, нельга адзначыць, метафару якога тыпу ён ужывае больш, таму што сустракаюцца яны ў тэкстах у роўнай ступені, але тое, што Ніл Гілевіч карыстаецца метафарай як сродкам выяўленчай выразнасці і экспрэсіўнасці, абірае яе як элемент нечаканасці і першаадкрыцця рэчаіснасці, гаворыць аб асобым таленце пісьменніка і дасціпным валоданні моўным багаццем.

Літаратура

- 1 Рагойша, В. П. Паэтычны слоўнік / В. П. Рагойша. – Мінск : Выш. школа, 1979. – 320 с.
- 2 Гілевіч, Н. Выбраныя творы : у 2 т. / Н. Гілевіч. – Мінск : Маст. літ., 1991. – Т 1 : Вершы, паэмы, п’есы. – 478 с.
- 3 Старычонак, В. Д. Многазначнасць слова ў беларускай мове : у 3 кн. / В. Д. Старычонак. – Мінск : Колорград, 2017. – Кн. 1 : Асноўныя тыпы полісеміі, кірункі семантычнай дэрывацыі. – 273 с.
- 4 Гілевіч, Н. Збор твораў : у 4 т. / Ніл Гілевіч. – Т. 4 : Сатыра і гумар 1948–2003. – Мінск : Маст. літ., 2003. – 334 с.
- 5 Станкевіч, А. А. Лінгвістычны аналіз тэксту : вучэбны дапаможнік / А. А. Станкевіч; М-ва адукацыі Рэспублікі Беларусь, Гомельскі дзярж. ун-т імя Францыска Скарыны. – Гомель : ГДУ імя Ф. Скарыны, 2018. – 198 с.